

15. Вісті з краю // Нова Рада. — 1917. — № 134. — 10 вересня.
16. Державний архів Житомирської області. — Ф.560. — Оп.1. — Спр.15.
17. 3 життя "Просвіт" на Поділля // Село. — 1918. — № 32-33. — 7 вересня. — С.12-13.
18. ЦДАВО України. — Ф.2201с. — Оп.2. — Спр.393.
19. ЦДАВО України. — Ф.2581. — Оп.1. — Спр.14.
20. Плінський В. Товариство "Просвіта" в селі Жешківцях // Село. — 1918. — № 28-29. — 28 серпня. — С.21-22.
21. Плінський В. Допис // Село. — Кам'янець-Подільський: Вид-я Подільської губернської народної управи (газета). — 1918. — № 7. — 29 листопада.
22. ЦДАВО України. — Ф.2201с. — Оп.2. — Спр.369.
23. ЦДАВО України. — Ф.2201с. — Оп.2. — Спр.391.
24. Державний архів Хмельницької області. — Ф.Р.1158. — Оп.1. — Спр.2.
25. ЦДАВО України. — Ф.2201с. — Оп.2. — Спр.367.

Павло Сацький
(Київ)

ЗНАЧЕННЯ МИРНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ У БРЕСТ-ЛИТОВСЬКУ ДЛЯ ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ СТАТУСУ СУБ'ЄКТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Мирні переговори у Брест-Литовську, ініційовані РСФРР, з одного боку, та Німеччиною й Австро-Угорщиною, з другого, вирішували питання не лише війни й миру на "Східному фронті", а й долю колишньої Російської імперії, правовий статус її колишніх територій та виниклих у ході революційних подій 1917 р. державно-політичних утворень на територіях колишньої імперії. Брест-литовські переговори також заклали підвалини повоєнного устрою Центральної Європи, бо завдяки їхнім результатам Радянська Росія стала суб'єктом міжнародного права, деякий час Україна також мала такий статус, котрий визнавався рядом провідних держав Європи. В результаті цих переговорів було закладено також правові підвалини існування УНР [5, с. 13], Української Держави П. Скоропадського [13, с. 91-93], УСРР [23, арк. 260].

Метою даного дослідження є з'ясування значення Брест-Литовської конференції у процесі становлення української державності та інтеграції України в систему міжнародних відносин у 1917-1918 рр. Зокрема, ставиться завдання висвітлити питання міжнародного статусу українських територій напередодні початку переговорів у Брест-Литовську; дати оцінку позиціям основних учасників переговорів (Радянської Росії, Австро-Угорщини та Німеччини) щодо українського питання; дослідити динаміку зміни позицій в українському питанні делегацій Німеччини й Австро-Угорщини та статусу делегації УНР на конференції.

Зовнішня політика українських урядів у 1917-18 рр. досліджувалася рядом українських та радянських істориків. Зокрема, слід відзначити праці М. Держалюка [6] та В. Солдатенка [18], радянського історика Г. Деборіна [4], а також працю "Історія зовнішньої політики СРСР" за загальною ре-

дакцією А. Громико [11]. Радянські дослідники особливої уваги надавали зовнішньополітичному аспекту встановлення радянської влади на території України у 1917-1918 рр., тому роль УНР у брест-литовському процесі розцінювалася як засіб тиску з боку Німеччини та Австро-Угорщини на радянський уряд в Петрограді, й відзначалася одна із цілей країн Четверного союзу — не допустити поширення радянської влади на території України. Тобто, УНР на чолі із Центральною радою не розглядалася радянською історіографією як самостійний суб'єкт міжнародних відносин. Українська ж історіографія максимальної уваги надає двостороннім відносинам УНР із країнами Антанти, Четверного союзу та Радянською Росією. Але залишається малодослідженим питання процесу здобуття Україною статусу суб'єкта міжнародних відносин наприкінці 1917 — на початку 1918 рр.

Участь української делегації у Брест-Литовській конференції була позначена фактом усвідомлення сторонами етнічної єдності українських територій у складі колишньої Російської імперії, Австро-Угорщини, а також етнічної ідентичності населення білоруських територій, котрі не були чітко визначені в державному статусі, на цих землях було розташоване місто, у якому відбувалися мирні переговори — Брест-Литовськ. Це складало проблему для делегації уряду Радянської Росії у процесі переговорів, але було сприятливим для держав Четверного союзу (Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Туреччини).

Існування українського уряду — Генерального секретаріату й Центральної ради давало можливість Центральним державам (Німеччині й Австро-Угорщині) у їх політиці щодо колишньої Російської імперії розбудовувати й використовувати правову базу стосунків саме із Україною, котра вже була державно-політичним утворенням — УНР, хоча і з не визначеним правовим статусом. Адже Українську Центральну раду визнав Тимчасовий уряд Росії як національно представницький орган України (щоправда, із невизначеною територіальною юрисдикцією), РНК Радянської Росії визнав Центральну раду та УНР у своєму ультиматумі від 18 (5) грудня 1917 р., не вказуючи, у яких територіальних межах [12, с. 137-139]. Але, зважаючи на те, що ультиматум надійшов невдовзі після видання Третього універсалу Центральної ради, у котрому зазначалися межі територіальної юрисдикції українського Генерального секретаріату — уряду УНР [21, с. 513-514], територіальні межі цього державного утворення були очевидними. Підбивав легітимність УНР лише стан війни із Радянською Росією та невизнання нею легітимним українського уряду — Генерального секретаріату й представницького органу — Центральної ради, мотивуючи свою позицію нелегітимністю, з точки зору РНК у Петрограді, процедури формування органів влади. Радянський уряд Росії формально мав на це право, зважаючи на нагальну потребу забезпечи-

ти для себе дотримання процедури правонаступності Російської імперії урядами, котрі утворилися на колишніх її територіях, у даному випадку — УНР та Радянської Росії, щоб максимально контролювати процедуру утворення органів влади державними утвореннями на територіях колишньої імперії, спираючись на право народів на самовизначення. Останнє більшовики розуміли як процес утворення рад, котрі, об'єднуючи групи осіб, поширюють юрисдикцію на певну територію [13, с. 67-68]. А Центральна рада спиралася на етнічний принцип та на представницькі органи в адміністративно-територіальних одиницях колишньої Російської імперії, міські та й повітові думи, у визначенні свого територіального суверенітету [19, с. 106-107]. Розв'язати цей принциповий конфлікт могло лише визнання урядів двох державних утворень — УНР та уряду Радянської Росії з боку третіх держав, а також суверенітету їхніх урядів у межах певних територій.

Найприйнятніше для УНР було у політичній ситуації, котра склалася на кінець 1917 р., легітимізувати свою державність, добившись визнання з боку держав, котрі мали спільний кордон із нею та мали правове відношення до “польського питання”. Останнє було актуальним у процесі здобуття УНР статусу суб'єкта міжнародних відносин, зважаючи на те, що під своєю юрисдикцією Третім універсалом Центральна рада проголосила території, котрі увійшли до складу Російської імперії згідно із рішеннями Віденського конгресу 1815 р., підписаними державами, котрі мали правове відношення до процесу вирішення “польського питання”, а саме Німеччиною й Австро-Угорщиною, тобто Центральними державами, із котрими Російська імперія перебувала у стані війни. УНР успішувала від колишньої імперії стан війни із Центральними державами. Контакт із Німеччиною та Австро-Угорщиною був для УНР необхідний саме у грудні 1917 р., зважаючи також на стан перемир'я між ними та Радянською Росією, котрий було запроваджено із 9 грудня 1917 р. [7, с. 17-19].

До складу Австро-Угорщини входили українські території, відповідно, ця держава, котра не бажала анексії та контрибуцій, а лише збереження своїх довоєнних кордонів з Російською імперією, прагнула знайти суб'єкта міжнародних відносин, з котрим було б можливо врегулювати прикордонні стосунки на власному східному кордоні [3, с. 207]. Більшовицька Росія таким правосуб'єктом не могла бути з тієї причини, що вона не поширювала свою юрисдикцію на українські території, котрі перебували у складі Російської імперії, проголосивши право народів на самовизначення, котрим Україна і скористалася, створивши свій уряд. Разом із тим Радянська Росія вела війну проти УНР, чим підтверджувала її державність, визнавши попередньо у своєму ультиматумі Центральну раду повноважним органом влади на українських територіях [12, с. 139].

На початку лютого 1917 р. у Брест-Литовську австро-угорська делегація та її керівник граф фон Чернін зайняли категоричну позицію на користь підписання мирного договору з Україною, що мало гарантувати Австро-Угорщині недоторканність її кордонів, зміцнення конституційного ладу та постачання продовольства із України [16, с. 277-278]. Позиція заступника керівника делегації Радянської Росії А. Іоффе у розмові із фон Черніним роздратувала керівника австро-угорської делегації й він висловив категоричний протест проти посягання на територіальну цілісність Австро-Угорщини [3, с. 194]. Активне декларування Радянською Росією та радянським урядом, утвореним І Всеукраїнським з'їздом рад у Харкові, їх позиції щодо майбутнього Австро-Угорщини несло небезпеку австро-угорському уряду й тим, що уряд Австро-Угорщини, не реагуючи на “14 пунктів Вільсона”, у котрих містилася пропозиція надати народам право на самовизначення шляхом плебісциту, він відмовлявся фактично від застосування цього права вільсонівським шляхом, а право на самовизначення у такий спосіб могло реалізовуватися під контролем легітимного уряду, котрий поширює свою юрисдикцію на дану територію. Інший спосіб реалізувати право народів на самовизначення був лише пропонований більшовиками — створення системи рад. Даний шлях міг бути реалізований “знизу”, тобто за ініціативи громадських об'єднань, а це міг бути вагомий крок до дезінтеграції Австро-Угорщини.

Такі обставини схилили Австро-Угорщину до зближення із урядом УНР з метою забезпечення своїх кордонів буферним політичним утворенням, щоб не допустити встановлення спільного кордону з Радянською Росією, але головним принципом стосунків з Радянською Росією (правонаступницею колишньої Російської імперії) мало бути на вимогу Австро-Угорщини визнання УНР довоєнного кордону між Російською імперією та Австро-Угорщиною [14, с. 300].

Переговорний процес в Брест-Литовську ускладнювався для Радянської Росії ще й категоричною позицією Німеччина проти негайного звільнення окупованих нею територій колишньої Російської імперії [20, с. 337-338]. Тому Австро-Угорщина мала можливість розраховувати на підтримку свого союзника в питанні створення буферної держави з метою гарантії кордонів та у сприянні політичним утворенням на західних окраїнах Росії у відмежуванні від більшовицької Росії. В останньому Австро-Угорщина спиралася на неприйняття значною частиною населення України влади більшовиків.

Але оскільки основним принципом, на якому могло ґрунтуватися дипломатичне сприяння Австро-Угорщини та Німеччини у створенні української держави, було визнання довоєнного кордону Австро-Угорщини, що не сприяло єдності україн-

ських земель, то Україна мала відмовитися від свого права на самовизначення у етнічних кордонах. УНР мала визнати також право свого самовизначення в межах територій у складі колишньої Російської імперії й мати статус одного із правонаступників колишньої імперії, доля котрого могла визначатися лише тими державами, із котрими на основі міжнародних угод регулювалися прикордонні стосунки й територіальна цілісність Російської імперії (як Німеччина, Туреччина та Австро-Угорщина). Разом з тим правосуб'єктність колишньої Росії на міжнародній арені вимірювалася обсягами міжнародних зобов'язань та їх дотриманням (після війни це були фінансові зобов'язання, а під час війни — обсяги забезпечення виконання своєї частки внеску в перемогу у війні), тобто союзники Росії по блоку Антанта, а саме: Франція та Великобританія були гарантами статусу Російської імперії та, відповідно, її правонаступників на міжнародній арені. Отже, саме ці держави і мали визначати статус України — державного утворення в межах територій колишньої Російської імперії. Тому навколо України на чолі з Центральною радою склалася така політико-правова ситуація, коли правовий статус українських територій тимчасово не міг визначатися більшовицьким урядом (до підписання договору із Центральними державами або до перегляду формату стосунків із колишніми союзниками по війні, бо для розпоряджання територіями Російської імперії уряду Радянської Росії було необхідно врегулювати питання правонаступності імперії, а це було можливо за умови визнання радянського уряду Росії правонаступником всієї "політико-правової спадщини" Російської імперії) [22, с. 341-343].

У період "підвишеного" міжнародно-правового становища більшовицького уряду керівництво УНР намагалося скористатися цим та робило все можливе, щоб УНР було визнано правосуб'єктом на міжнародній арені або хоча б закладено для цього правову основу-прецедент. Тому керівництво УНР прагнуло встановити контакт із представниками Польського національного комітету та сприяло створенню польських збройних формувань на Правобережній Україні. Формуванню польських військових частин також сприяли держави Антанти [15, с. 177], а, відповідно, поляки могли стати в такому разі дипломатичними посередниками між керівництвом УНР та урядами Антанти для закладення дипломатичного прецеденту — правової основи становлення правосуб'єктності УНР. Політичне керівництво УНР прагнуло встановити також стосунки з політичними колами противників радянського уряду в Петрограді [17, с. 252], котрі мали контакти із представниками військових місій держав Антанти.

Найбільш доцільним напрямком дипломатичної діяльності УНР було прагнення самостійно розбудовувати стосунки з Центральними держа-

вами. Своїми дипломатичними кроками воно створювало правову основу для того, щоб УНР розглядалася на міжнародній арені як політичне утворення — рівноцінне Радянській Росії, що й вдалося досягти завдяки участі в мирній конференції у Брест-Литовську у статусі воюючої сторони, тобто на рівних із делегацією від РНК Радянської Росії [9, с. 323]. Керівництво Радянської Росії прагнуло всіма засобами не допустити створення правової основи для становлення України як суб'єкта міжнародних відносин — правонаступника колишньої Російської імперії. Процедура ж визначення територіальної юрисдикції, проголошеної УНР, передбачала правонаступність колишньої імперії. Адже представницькі органи різних рівнів, міські й повітові думи направляли до Генерального секретаріату Центральної ради листи, у котрих висловлювали бажання від імені своїх виборців бути під його юрисдикцією та у складі УНР. Ці листи із канцелярії Генерального секретаріату надсилалися до канцелярії секретаря закордонних справ [24, арк. 50]. Відповідно, уряд УНР прагнув задекларувати на міжнародній арені свою правонаступність колишньої Російської імперії, спираючись у процесі державного будівництва на її правове поле.

Тому більшовицький уряд Росії вимагав від Центральної ради у питанні конструювання влади в УНР координувати із ним свої дії, а саме: здійснювати цей процес, спираючись на ради робітничих та солдатських депутатів — єдину визнану РНК Радянської Росії процедуру конструювання системи влади. Як засіб тиску було обрано оголошення війни у разі неприйняття Центральною радою вимог ультиматуму РНК від 18 (5) грудня 1917 р. Але своїм ультиматумом РНК було визнано Центральну раду повноважним органом влади на території України, тому до кінця грудня з боку радянського уряду Росії не виключалася можливість мирного розв'язання конфлікту. Так, 20 грудня 1917 р. РНК Радянської Росії було опубліковано заяву до Української Центральної ради, у котрій йшлося про можливість початку переговорів у разі прийняття нею вимог ультиматуму як ділової бази переговорів [25, арк. 30 а].

Усвідомлюючи можливість для Німеччини використати УНР (котра також розглядала перспективу мирних переговорів із Центральними державами та позбавляла радянський уряд права представляти всю територію колишньої Російської імперії на міжнародній арені) як засіб тиску на радянський уряд Росії, РНК на чолі із В. Леніним прагнула до ліквідації Центральної ради як повноважного органу влади в УНР. Це значною мірою стимулювало проведення I Всеукраїнського з'їзду рад та створенню радянського уряду в Харкові 25 грудня 1917 р.

Становлення УНР як суб'єкта міжнародного права та правонаступника Російської імперії було на користь прагненню Австро-Угорщини та Німеч-

чини утворити між Радянською Росією та Австро-Угорщиною буферну державу [1, с. 246-247]. Таке прагнення підривало правові та політичні позиції Радянської Росії на міжнародній арені і у межах колишньої Російської імперії. Крім того, Німеччина й Австро-Угорщина прагнули вести переговори на "своїй" території у Брест-Литовську (на території, окупованій німецькими військами, а процедура визначення статусу окупованих територій мала визначатися в ході конференції і, як наполягала німецька сторона, під контролем окупаційних військ, у чому уряду Радянської Росії було складно вмотивовано заперечити опонентам у процесі переговорів [10, с. 149]), до підписання договору з Центральними державами статус окупованих територій не залежав від позиції більшовицького уряду в Петрограді.

На цій території в роботі конференції могли взяти участь також представники урядів, утворених на території колишньої Російської імперії, як це зробила Центральна рада. Це було вигідно Німеччині та Австро-Угорщині. Вони могли впорядковувати політико-правову "спадщину" Російської імперії, не зважаючи на позицію радянського уряду Росії, що не суперечило праву народів, котрі проживали на окупованих територіях, на самовизначення, котре визнали Центральні держави як принцип для ведення переговорів в Брест-Литовську. Згідно з останнім передбачено реалізувати право народів на самовизначення на основі діючої до початку війни конституції, у даному випадку йшлося про території колишньої Російської імперії, отже малося на увазі правове поле колишньої імперії [10, с. 149]. Адже прийняти на конференції представників утворених на територіях Російської імперії урядів означало визнання Центральними державами їх міжнародної правосуб'єктності та можливості визнати їх як самостійні державні утворення (цим і скористалися керівники УНР, про що писав й міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф фон Чернін [3, с. 206-207]).

Пропозиція керівника радянської делегації Л. Троцького перенести переговори із Брест-Литовська у Стокгольм мотивувалася тим, що Швеція була під час Першої світової війни нейтральною державою. Крім того, ця пропозиція була зумовлена прагненням уряду Радянської Росії не допустити можливості участі представників інших урядів на території Росії в мирній конференції, а також отримати вагоме дипломатичне надбання — фактичне визнання себе як правонаступника Російської імперії. Останнє мало б надзвичайне значення для набуття стосунків із країнами Антанти, котрим правонаступника колишньої Російської імперії представляла б своїм прийомом на рівних із воюючою стороною, тобто державами Четверного союзу, нейтральна у війні Швеція. Уряд Швеції, будучи у статусі сторони, котра приймає конференцію, мав би змогу не допустити на мирну конфе-

ренцію на своїй території представників урядів, не акредитованих на ній. Вирішальне слово у процесі акредитації належало б шведській стороні, котра виявляла прагнення безпосередньо не втручатися у російські справи й стосунки між правонаступниками колишньої Російської імперії та воюючими державами, лояльно ставлячись до усіх урядів у Петрограді котрі акуратно виконували перед нею зобов'язання Росії. Перенесення мирної конференції у Стокгольм було б сприятливою для більшовицького уряду Росії можливістю отримати у той момент ініціативу на переговорах. Урядові Радянської Росії було також зрозуміло, що Німеччина та Австро-Угорщина розраховують на підписання миру з Росією та звільнення частини їхніх військ на Східному фронті, це створювало Радянській Росії сприятливу ситуацію у переговорах із країнами Четверного союзу, але ініціатива УНР у зближенні з Центральними державами заради підписання з ними миру на правах правонаступника Російської імперії та прагнення Центральних держав використати це для тиску на більшовицький уряд (німці та австрійці були готові підписати в Брест-Литовську мирний договір з УНР та передати це місто під її юрисдикцію) змусило РНК Росії погодитися на умови миру, висунуті Центральними державами.

Як радянський уряд Росії, так і Центральні держави прагнули надати конференції статус мирної ініціативи, розрахованої на участь у її роботі всіх воюючих держав. Про це говорить вирішення в Брест-Литовську між країнами Четверного союзу проблем, котрі не стосувалися безпосередньо впорядкування післявоєнних кордонів між Росією та Четверним союзом, зокрема балканських проблем та кордонів Румунії (з Румунією країни Четверного союзу вели переговори без участі Росії і не враховували її позицію).

Відмова країн Четверного союзу від продовження переговорів у Стокгольмі також свідчила про прагнення їх не допустити більшовицького "експорту революції" (поширити мирну ініціативу в правовому відношенні через нейтральну Швецію на всі воюючі країни) та контролювати процес мирної ініціативи [2, с. 257].

На Брест-Литовській конференції більшовицький уряд Росії також прагнув вирішити проблему своєї легітимізації та окреслення територіальних меж своєї юрисдикції, що частково вдалося завдяки постановці питання про впорядкування кордону із Україною та державними утвореннями, котрі утворювалися за ініціативи Центральних держав. Саме договір з Центральними державами був тією правовою основою для існування Росії під владою більшовицького уряду, на відміну від інших урядів, котрі виникали на території Російської імперії та прагнули впорядковувати політичну ситуацію на всій території колишньої імперії.

Німеччині та її союзникам на початок 1918 р. важливо було мати справу саме з більшовицьким

урядом Росії, оскільки правова основа його повноважень була хиткою. Це було важливо для Німеччини, зважаючи на те, що підписаний мирний договір із урядом, легітимність котрого можливо було згодом переглянути, влаштовувала Центральні держави за умови наявності мирного договору із правонаступниками колишньої Російської імперії — УНР та Фінляндією [9, с. 323]. Керівники Центральних держав не сумнівалися в можливості повалення більшовицького уряду, але підписання миру з Росією мало отримати юридичну силу саме у стосунках із більшовицьким урядом Росії.

Таким чином, позиція Радянської Росії щодо Української Центральної ради у листопаді-грудні 1917 р. стимулювала проголошену Третім Універсалом Центральної ради УНР до пошуку можливості добитися міжнародного визнання своєї державності з боку Центральних держав (Німеччини та Австро-Угорщини). Німеччина й Австро-Угорщина вбачали за доцільне йти на контакт із українською делегацією, зважаючи на труднощі у переговорах із радянською делегацією. Слід відзначити, що можливості підписання миру з Центральними державами з УНР для української делегації зростали в міру ускладнення стосунків між Австро-Угорщиною й Німеччиною, з одного боку, та радянською делегацією, з другого. З огляду на значні можливості політичного тиску на Центральні держави, наявні у більшовицького уряду Росії, для них підтримка відносин із делегацією УНР була значним фактором тиску на радянський уряд у Петрограді та делегацію в Брест-Литовську.

Наслідки підписання УНР мирного договору у Брест-Литовську із державами Четверного союзу позначилися на зовнішньополітичному курсі усіх урядів, котрі поширювали свою юрисдикцію на територію України (визначену Третім універсалом Центральної ради) до моменту створення СРСР. Тому потребує подальшого вивчення ролі політичних наслідків Брест-Литовського договору УНР із державами Четверного союзу у зовнішньополітичній діяльності українських урядів у 1918-1922 рр.

Джерела та література

1. Архив полковника Хауза. — У 2 т. — М., 2004. — Т. 2. — 744 с.
2. Гофман М. Берестейський мир (Із твору "Війна прогайнованих нагод") // Берестейський мир 1918-1928. Спомини та матеріали. — Львів — К., 1928. — 320 с.
3. Гр. От. Черні. Бересте Литовське (Із твору "На світовій війні") // Берестейський мир 1918-1928. Спомини та матеріали. — Львів — К., 1928. — 320 с.
4. Деборин Г. А. Международные отношения и внешняя политика СССР 1917-1945 гг. — М., 1946. — 152 с.
5. Деникин А. Кто спас советскую власть от гибели / Деникин А. И., фон Лампе А. А. Трагедия белой армии. — М., 1991. — 32 с.
6. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 роках. — К., 1998. — 240 с.
7. Договор о перемирии между армиями русского Западного фронта и германскими армиями, действующими

против означенного фронта. 21 ноября (4 декабря) 1917 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов. — В 2 т. — М., 1968. — Т. 1. — 758 с.

8. Другий Універсал Української Центральної Ради. У Києві, 1917 року, 3 липня (іюля) // Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — К., 2003. — 608 с.

9. Запись совещания кайзера Вильгельма II с представителями имперского правительства и Верховного главнокомандования в Гомбурге. Гомбург, 13 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов. — В 2 т. — Т. 1. — М., 1968. — 758 с.

10. Заявление о принципах ведения переговоров, сделанное министерством иностранных дел Австро-Венгрии Черниным от имени держав Четверного союза на пленарном заседании мирной конференции в Брест-Литовске. 25 декабря 1918 г. // Там само.

11. История внешней политики СССР. — В 2 т. — М., 1980. — Т. 1. — 512 с.

12. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради. 18 (5) грудня 1917 р. // Ленін В. Повне зібрання творів. — У 56 т. — К., 1973. — Т. 35. — 578 с.

13. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. — К. — Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. — 369 с.

14. Мирный договор между Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией, с одной стороны, и Украинской Народной Республикой — с другой. 9 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов. — В 2 т. — М., 1968. — Т. 1. — 758 с.

15. Письмо представителя Польского совета межпартийного объединения Ю. Велёвейского члену этого совета С. Грабовскому о политической деятельности польских национал-демократов на Украине. Киев, ноября 26 (декабря 9), 1917 г. // Документы и материалы по истории советско-польских отношений. — М., 1963. — Т. 1. — 548 с.

16. Протокол переговоров в имперской канцелярии между представителями Германии и Австро-Венгрии. Берлин, 5 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов. — В 2 т. — М., 1968. — Т. 1. — 758 с.

17. Протокол ранкового засідання Військово-революційного комітету 15 листопада 1917 року // Документи Великої пролетарської революції. З протоколів і листування Військово-революційного комітету Петроградської Ради 1917 року. — В 2 т. — К., 1940. — Т. 1. — 379 с.

18. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. — К., 1999. — 976 с.

19. Стаття Д. Антоновича "Центральна Рада". 31.03. 1917 р. // Український національно-визвольний рух, березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали. — К., 2003. — 1024 с.

20. Телеграмма представителя ведомства иностранных дел при Главной ставке Верховного главнокомандования ведомству иностранных дел с условиями мира, выдвинутыми начальником Генерального штаба германской армии. Главная ставка, 20 февраля 1918 г. //

Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов. — В 2 т. — М., 1968. — Т. 1. — 758 с.

21. Третій Універсал Української Центральної Ради. Київ, 9 (22 січня) 1918 р. // Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. — К., 2003. — 608 с.

22. Условия мира, предлагаемые правительством Германии. Берлин, 21 февраля 1918 г. // Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. Сборник документов. — В 2 т. — М., 1968. — Т. 1. — 758.

23. ЦДАВО України. — Ф. 1-сч. Опис 1 с. — Спр. 15.

24. ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 3.

25. ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 47.

Василь Шарпантий
(Київ)

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСРР (1919-1922 рр.)

В історіографії проблема соціального забезпечення в Україні періоду 20-30-х років не досліджувалася, тому що існували інші науково-теоретичні питання та політико-ідеологічні пріоритети. Фактично відсутні монографічні дослідження, а тема надзвичайно важлива, з'ясування якої дозволяє висвітлити соціально-демографічні наслідки двох воєн та революційних перетворень в українському суспільстві, тобто показати їх людську ціну.

В статті автор ставить завдання, посилаючись на багатий архівний матеріал, дати історико-соціальний аналіз процесу створення та діяльності Народного комісаріату соціального забезпечення в Україні. Дана публікація є складовою частиною загального дослідження проблеми становлення та функціонування системи соціального забезпечення в УСРР в 20-30-ті рр.

Перша світова війна, революційні події та виснажлива громадянська війна, крім людських втрат, господарсько-економічної руїни, голоду, епідемії тифу, призвели до соціальної деградації і катастрофічної депопуляції населення. Українські селяни і робітники, мобілізовані до війська у роки Першої світової війни, частково перебували у таборах для інтернованих у Чехословаччині і Польщі, повернулися інвалідами. На території самої України зосереджувалися полонені і біженці, з'являлися десятки тисяч поранених червоноармійців і сотні ветеранів царської армії, не кажучи про вдів, сиріт, жертв різних погромів, просто соціально знедолених.

Два моменти спонукали органи радянської влади до запровадження системи соціального (державного) забезпечення відповідних категорій населення: пропаганда соціалістичних ідей (рівності, братства, колективізму, турботи про трудящих тощо) для виявлення та заохочення прихильників більшовизму і подолання реальних масштабів соціальної катастрофи, яка виникла внаслідок суспільно-полі-

тичних експериментів. На початковому етапі формування радянської політичної системи, коли пафос революційного руйнування вважався принципом творення нових суспільних цінностей і відносин, більшовики проголосили повне державне забезпечення трудящих на випадок втрати працездатності (хвороба, інвалідність, безробіття тощо) в обсязі заробітку. Так, 31 жовтня 1918 р. вони видали "Положення про соціальне забезпечення трудящих", об'єднавши та централізувавши всі види "собезу" в єдиному державному органі — відділах соціального забезпечення та охорони праці [13, с.2]. Реалізація такої ідеї забезпечення населення вважалася основним завоюванням жовтневої революції [18, с.2], яка усунула всі попередні інституції (лікарняні каси, товариства меценатів, філантропів), переклавши весь тягар на державні органи та саме суспільство.

Формування системи соціального забезпечення в Україні дещо затрималося порівняно з Росією, тому що в суспільстві відбувалася доволі часто зміна політичних форм влади. 29 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України здобув назву Ради народних комісарів, яку очолив Х.Г. Раковський, але серед українських наркоматів не виявилася Наркомсобезу [22, с.52]. 6 лютого 1919 р., тобто після захоплення Києва Червоною армією, РНК УСРР ухвалив офіційний документ — "Тимчасове положення про Народний Комісаріат Соціального Забезпечення Української Соціалістичної Радянської Республіки", започаткувавши у такий спосіб формування відповідної системи соціальних послуг держави для населення. Його засновували з метою "планомірної організації допомоги непрацездатним і позбавленим засобів існування громадян Радянської України", тобто визначили певну соціальну категорію та її суспільно-політичний статус [5, №38]. Наркомсобез розробляв законопроекти, створював відділи соціального забезпечення при губернських, повітових і міських радах робітничо-селянських депутатів, забезпечував їх належне фінансування та організаційно-інструкторську діяльність. Керівництво роботою НКСЗ здійснювала колегія на чолі з наркомом, якого затверджував Раднарком УСРР. На час свого заснування НКСЗ мав дев'ять відділів: охорони материнства і дитинства; забезпечення вдів, похилих та інвалідів; опіки та піклування; пенсій; допомоги ураженим воїнам; пайка; допомоги жертвам революції; різних допомог; інструкторський [5, №38]. За необхідності дозволялося створення комісій, секцій. Першим наркомом соціального забезпечення в УСРР уряд призначив М.Р.Зубкова, видавши спеціальну постанову [22, ст.293]. Заступником наркома був тоді А.Винокуров, котрий у лютому 1919 р. вже активно працював в НКСЗ [26, спр.9, арк.11].

Для розміщення підрозділів та самого апарату управління НКСЗ використовували реквізовані у